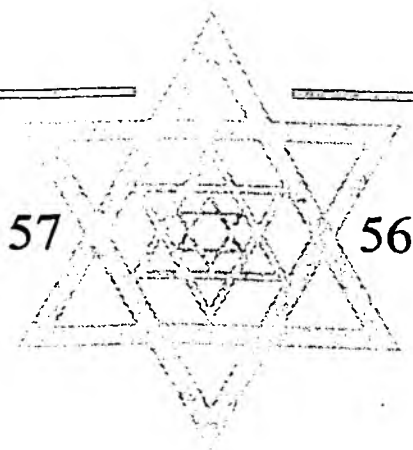

**REVITALIZACIJA
MALIH
JEVREJSKIH
OPŠTINA
U SRBIJI**

**REVITALIZATION
OF SMALL
JEWISH
COMMUNITIES
IN SERBIA**

PINKAS 3

Tema: Istorija jugoslovenskih
Jevreja

**POLOŽAJ JEVREJSKE ZAJEDNICE
U JUGOSLAVIJI**

ACA SINGER

**THE POSITION OF THE JEWISH
COMMUNITY IN YUGOSLAVIA**

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

Januar 1996. godine

UVODNA NAPOMENA

Razrađujući projekat „Revitalizacija malih jevrejskih opština u Srbiji“ došli smo na ideju da članovima jevrejske zajednice, pre svega u malim opštinama, ponudimo nekoliko desetina kratkih, interesantnih tekstova sa jevrejskom tematikom, pogodnih za čitanje, ali i za organizovanje razgovora u opštinama. U arhivi Saveza pronašli smo pripremljene tekstove iz perioda 1976 – 1986. godine, a preuzeli smo obavezu da pripremimo i nove.

Komisija za kulturu i obrazovanje Saveza i Odbor projekta će narednih meseci odštampati tekstove u sveskama (pinkasima) o temama iz jevrejske istorije (opšte i jugoslovenske), iz umetnosti i nauke, o problemima holokausta, antisemitizma, jevrejskog identiteta i sl..

Urednici

PINKAS 3

NAZIV: **Položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji**
AUTOR: **Aca Singer**
IZDAVAČ: **Savez jevrejskih opština Jugoslavije**
UREDNICI: **Simha Kabiljo i Miša David**
LEKTOR: **Danica Branković**
KOMPJUTERSKA PRIPREMA: **Damir Plovanić**
ŠTAMPA: **Štamparija Đorđević**

TIRAŽ: 300 primeraka

Januar 1996. godine, Beograd

Aca Singer

Predsednik Saveza jevrejskih
opština Jugoslavije

Referat podnet na međunarodnom savetovanju
o položaju manjina u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti
u Beogradu 10. 01. 1995. godine

POLOŽAJ JEVREJSKE ZAJEDNICE U JUGOSLAVIJI

Jevrejska zajednica je sigurno jedna od brojno najmanjih u Jugoslaviji, ali po svojoj specifičnosti i organizovanosti predstavlja, baš zbog toga, fenomen ili posebnost svoje vrste.

Pre nego što opišem sadašnji položaj i mesto jevrejske zajednice u Jugoslaviji nužno je, makar najkraće, ukazati na neke istorijske činjenice koje su po mome mišljenju od značaja za ocenu sadašnjeg položaja i problema jevrejske zajednice u SR Jugoslaviji (Srbija i Crna Gora).

I

Kratak pregled istorije Jevreja od XIII veka do 1918. godine

Pismene dokaze da je Jevreja na ovim prostorima bilo još u XIII veku nalazimo u spisima Cara Dušana (1337. i 1345.), kao i u spisima Stefana Uroša, u kojima se pominju Jevreji u Srbiji.

Međutim, ja bih ukazao samo na neka dokumenta koja u izvesnom smislu svedoče o organizovanim grupacijama Jevreja.

Tako se u pisanim dokumentima o velikom požaru u Beogradu (1560. god.) govori o šteti nastaloj u jevrejskoj četvrti.

Nemački putopisac Otendorf navodi da su 1663. godine u Beogradu postojale dve jevrejske četvrti sa oko 800 "nemačkih" i "turskih" Jevreja. Verovatno se tu radilo o aškenaskim i sefardskim Jevrejima.

Iz dokumenata se saznaje da je, 1617. godine, u Beogradu osnovana jevrejska škola "Ješiva".

Postojanje jevrejske opštine u Beogradu legalizovano je 1866. godine - to jest pre Berlinskog kongresa (1878.), kada je priznata državna samostalnost Srbiji, s tim da ona prizna građansku ravnopravnost svim veroispovestima, pa tako i Jevrejima.

Puna ravnopravnost Jevrejima u Srbiji obezbeđena je Ustavom iz 1888. godine.

Položaj Jevreja bio je i do tog vremena različit i često, sa stanovišta odnosa vlasti, kontradiktoran. Ovo najbolje ilustruju sledeći primeri:

Zakonom iz 1846. godine Jevrejima je bilo zabranjeno da poseduju nekretnine i da se bave trgovinom u unutrašnjosti Srbije. Štaviše, 1861. godine, Mihailo Obrenović proteruje Jevreje iz unutrašnjosti Srbije (taj zakon za Beograd nije važio, pa se u Beogradu 1847. go-

dine osniva jevrejska škola). Već 1865. godine ukidaju se sva ograničenja za Jevreje u unutrašnjosti Srbije, a 1869. osniva se i aškenaška jevrejska opština u Beogradu. Za sinagogu Jevreji dobijaju staru zgradu pozorišta.

Interesantno je da je još pre Ustava iz 1888. godine u srpskoj Skupštini, kao narodni poslanik delovao prvi Jevrejin Avram Ozer - Ozerović, i to 1877. godine.

Može se reći da se život jevrejske zajednice odvijao normalno i da se ona sve više uklapala u svoju okolinu, s tim što je čuvala svoj identitet.

Po tada vršenom popisu iz 1890. godine u Srbiji je živelo oko 3.600 Jevreja. Od toga u Beogradu 2.600. Kuriozitet svoje vrste je činjenica da je 1884. godine u Beogradu osnovano "Srpsko-jevrejsko pevačko društvo".

Paralelno sa uklapanjem Jevreja u sredinu u kojoj žive dolazi i do procesa asimilacije. Religija, koja je do tada predstavljala glavni kohezioni faktor Jevreja, u izvesnoj meri gubi značaj koji je do tada imala.

Povratkom Kralja Petra I Karađorđevića, koji je pokazao vidne simpatije prema Jevrejima, dolazi do još intenzivnijeg uklapanja Jevreja u srpsko društvo. Tako Jevreji sve aktivnije učestvuju u svim oblastima kulturnog i privrednog života; učestvuju kao oficiri i vojnici srpske vojske u balkanskim ratovima i u Prvom svetskom ratu.

II

Položaj Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji (1918 - 1941.) Znaci antisemitizma i zakonski propisi protiv Jevreja

Nakon završetka I svetskog rata na području novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca egzistiralo je više stotina jevrejskih opština. (Propisi za rad jevrejskih opština bili su različiti, zavisno od toga na kojim područjima su bili). Međutim, to nije bila smetnja da se formira Savez jevrejskih veroispovednih opština. Iako se na prvi pogled dobija utisak da se radi o verskoj organizaciji, po sadržaju rada jevrejskih opština i njihovog saveza, bilo je jasno da je: **"jevrejstvo verska i etnička celina"**. U pravilima tada osnovanog Saveza navedeno je da se on stara o pojedinim opštinama i da "posreduje u službenom saobraćaju između državnih vlasti i njih...". Ovo smatram vrlo značajnim da bi se razumela uloga jevrejskih opština i Saveza, s obzirom da tako funkcionišu i danas, a o čemu će kasnije biti više govora.

Na žalost, nakon formiranja nove države, jevrejska zajednica bila je u pojedinim delovima države izložena antisemitskim pojavama, pa i izgonu pojedinih Jevreja koji su smatrani za strance.

Pojavi antisemitizma posebnu pažnju posvetila je kako jevrejska tako i nejevrejska štampa, a zvanični organi vlasti su se pravovremeno angažovali na suzbijanju antisemitizma.

Do novog talasa antisemitizma dolazi paralelno sa dolaskom nacista na vlast u Nemačkoj. Do tog perioda položaj Jevreja bio je dobar i nije bilo nikakvih smetnji za razvoj jevrejske zajednice.

U vezi sa pojavom antisemitizma interesantna je rezolucija VI Kongresa Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, održanog 29. i 30. marta 1936. godine, koja glasi:

"Kongres je svestan značaja učestalih protivjevrejskih napada koji se u Jugoslaviji bez zapreke vrše, iako iz osnova vređaju načelo ravnopravnosti verskih zajednica. Kongres naglašava da antisemitizam, kao izraz najmračnijeg nazadnjaštva, ne može da pokoleba osećanja građanske ispravnosti i otadžbinskih dužnosti u Jevreja ove zemlje. Kongres smatra da antisemitizam, pored toga što Jevrejima nanosi uvrede i ponižavanja, nanosi i tešku moralnu štetu ugledu države. Jevreji mogu antisemitskim napadima da suprostave samo svoje osećanje časti i ljudskog dostojanstva.

Kongres konstatuje da su ovakve pojave - doskora nepoznate u nas, a koje po njegovu duboku uverenju nemaju korena u širokim slojevima naroda zadojenog tradicionalnom širokogrudnošću - stvorile opravdano i veliko neraspoloženje u našoj jevrejskoj zajednici, te traži i očekuje od svih pozvanih faktora respektovanje pune i svestrane ravnopravnosti."

Antisemitska kampanja od 1936. godine je sve intenzivnija. Glavni nosioci te kampanje su nemački Kulturbund i Ljotićev "Zbor". List nemačkog Kulturbunda "Erwache" objavljuje, odnosno prenosi članke najantisemitskijeg sadržaja iz nemačke štampe. Savez jevrejskih opština podnosi tužbu protiv urednika lista, ali sud oslobađa urednika i list svake krivice. Glavne parole u listu organizacije "Zbor" (D. Ljotić) su: "Jevreji su naša nesreća", "Bezobzirna i beskompromisna borba protiv Jevreja i svih međunarodnih organizacija čiji su tvorci i propovednici naši i internacionalni Jevreji - borba na život i smrt". Posebno se Jevreji kleveću u listu "Balkan", kojem je antisemitizam osnovna tema.

Politička situacija u svetu i, posebno, atmosfera stvorena kod nas doprinela je relativno masovnom "prekrštavanju" Jevreja; veliki broj Jevreja prelazi u hrišćansku veru i menja svoja prezimena. Smatrali su da će ih to spasiti od antisemitizma i progona.

Međutim, paralelno dolazi i do jačanja "jevrejske svesti", što se ogleda u organizovanju sve većeg broja cionističkih organizacija i naraslih želja, pre svega omladine, za stvaranjem jevrejske države u Palestini i iseljavanja.

Pored svih uveravanja zvaničnih organa vlade, uključujući i Kneza Pavla, da protiv Jevreja neće biti preduzete nikakve zakonske mere, vlada Cvetković - Maček, uz potpis svih ministara, donosi dve uredbe (objavljene u "Službenim novinama" 5. oktobra 1940. god.), i to:

- Uredbu o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnji sa predmetima ljudske ishrane;
- Uredbu o upisu lica jevrejskog porekla za učenike Univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola.

Ovo su bili prvi i jedini zakonski propisi protiv Jevreja doneti od 1918. do 1941. godine - to jest dok je egzistirala Kraljevina Jugoslavija. Nema sumnje da su oni doneti pod sve jačim uticajem Nemačke. Objektivnosti radi, treba istaći da je, pored intenzivnog nemačkog uticaja, razvijanju antisemitizma doprinelo i delovanje organizacije "Zbor" sa pronacistički orientisanim Dimitrijem Ljotićem. Antisemitsko raspoloženje se na žalost osećalo i u nekim vrhovima vojske, što se manifestovalo tako da Jevreji nisu mogli da služe u avijaciji, što su Jevrejima, rezervnim oficirima, menjani ratni raspoređi, ili pak nisu unapređivani kada su za to ispunjavali uslove.

Prema zvaničnim statističkim podacima, Jevreji su evidentirani kao religiozna pripadnost. Tako je, po popisu iz 1939. godine, bilo 71.042 Jevrejina što je u odnosu na celokupno stanovništvo Jugoslavije predstavljalo svega 0,46%. Međutim, ovde nisu prikazani Jevreji koji su prešli u neku drugu konfesiju.

Pred rat, na području Kraljevine Jugoslavije zatekla se veća grupa Jevreja - izbeglica iz Nemačke, Austrije i drugih zemalja, gde su nacisti već bili na vlasti. Prema podacima Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, kroz Jugoslaviju, angažovanjem Saveza, u periodu od 1933. do 1941. godine prošlo je oko 55.000 jevrejskih emigranata. Deo njih, koji su se ovde zatekli 1941. godine, stradali su kao i domaće jevrejsko stanovništvo.

III

Stradanje Jevreja od 1941. do 1945. godine

Zadržaću se samo ukratko na stradanju Jevreja na području Jugoslavije, jer je to manje-više poznato. Ono je detaljno obrađeno u knjizi koju je Savez jevrejskih opština izdao 1952. godine pod naslovom "Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji".

Žalostan bilans stradanja Jevreja vidi se iz sledećih podataka: Na području Kraljevine Jugoslavije 1941. godine bilo je 82.242 Jevrejina, ubijeno je 67.248, a preživelo 14.994 njih. Od ukupnog jevrejskog stanovništva stradalo je 81,76 %.

Ako izdvojeno posmatramo područje današnje Jugoslavije, pre rata je bilo 33.580 Jevreja, stradalo 28.798, preživelo svega 4.782. Procenat stradalih je 85,74%.

Likvidaciju Jevreja na teritoriji sadašnje Jugoslavije obavili su Nemci i to ne samo Gestapo i SS jedinice već i jedinice regularne nemačke vojske. Ubijanja u dušegupkama i deportaciju u nemačke logore smrti vršili su Nemci i, delimično, Mađari u Bačkoj.

Međutim, određenu pomoć u hapšenjima, privođenjima i potkazivanjima vršili su organi Nedićeve kvislinške vlade, "Srpska straža" i Ljotićevci.

Bilans uništenja Jevreja u Jugoslaviji (81,76%) bio bi još tragičniji i broj preživelih daleko manji da se nisu našla neka srećna rešenja za pojedince.

Pre svega, jedan broj Jevreja je emigrirao još pre početka rata u zemlje koje nisu došle pod nemačku okupaciju. Spasili su se delimično i oni koji su imali "sreću" da su izbegli u Italiju ili su bili u italijanskoj okupacionoj zoni.

U životu su ostali i oni jevrejski oficiri i vojnici vojske Kraljevine Jugoslavije u nemačkom zarobljeništvu, gde su Nemci donekle poštovali međunarodne konvencije o ratnim zarobljenicima.

Prema podacima iz knjige "Učešće Jevreja u NOB u Jugoslaviji" srazmerno veliki broj Jevreja je učestvovao u odnosu na ukupno stanovništvo. Sigurno bi taj broj bio još veći da nisu "zatečeni" merama okupatorskih vlasti. U NOB učestvovalo je 4.752 Jevreja, od kojih je poginulo 1.318 lica. Neposredno u samoj Narodnooslobodilačkoj vojsci bilo je 2.993 Jevreja, od kojih je poginulo 722.

Manji broj Jevreja spašen je na taj način što su ih krili nejevreji, često rizikujući i svoje živote.

Pored ogromnih žrtava, Hitlerov plan "konačnog rešenja jevrejskog pitanja", to jest likvidacija celokupnog evropskog jevrejstva, nije uspeo, o čemu govori i broj od oko 15.000 preživelih jugoslovenskih Jevreja. Međutim, veliki broj preživelih Jevreja nosi trajne trageve stradanja.

IV

Obnova i razvoj jevrejske zajednice od 1945. godine do raspada SFR Jugoslavije

Nakon završetka rata mogla se sagledati sva tragedija koju je doživela jevrejska zajednica Jugoslavije.

Većina od 15.000 preživelih nije pronašla nijednog člana svojih porodica. Žrtve holokaušta bile su od odojčadi do staraca. U mnogim mestima, gde su ranije egzistirale jevrejske opštine, nije bilo više ni jednog jedinog Jevrejina. Kao ilustracija može da posluži sledeći podatak: od 121 jevrejske opštine 85 nisu se mogle obnoviti, jer su ta mesta ostala bez Jevreja.

Na području Srbije, pre rata, bilo je 59 opština, dok je nakon rata obnovljeno svega 15. a pojedine opštine imale su samo neznatan broj članova.

Nakon povratka preživelih Jevreja na svoja vekovna ognjišta, nove vlasti su donele zakone protiv rasne, verske i nacionalne mržnje i razne propise o vraćanju imovine oduzete za vreme okupacije.

Pored radosti što su spasili živu glavu, među Jevrejima je vladala velika potištenost zbog gubitka svojih porodica. Mnogi povratnici ostali su bez izvora egzistencije, koju su stvarali godinama pre rata. Pod uticajem svega doživljenog došlo je do izvesnog raslojavanja u

jevrejskoj zajednici. Tako se veliki broj Jevreja nije više deklarirao kao "Jevreji", s obzirom na to da religija nije više bila faktor za ocenu nacionalne pripadnosti. Jedan broj se deklarirao kao "Srbi" ili kao "Jugoslaveni", s tim što ih je statistika vodila kao "neopredeljene".

Istovremeno, oni nisu želeli da budu u članstvu jevrejskih opština, jer nisu hteli da budu evidentirani kao Jevreji.

Nastojali su da se što više asimiliraju, jer je sećanje na holokaust i na sve ono što su preživeli ulilo kod njih strah za budućnost i bojazan da se ne ponovi tragična prošlost. Mnogi su ostali bez bračnih drugova, tako da je došlo do sklapanja velikog broja mešovitih brakova, što je u mnogim slučajevima doprinelo asimilaciji. Jedan broj Jevreja gubio je veru u Boga, te su postali ateisti. Ovo su pravdali time da "ako je Bog dozvolio da dođe do uništenja 6 miliona Jevreja, onda ne verujem u njega".

Jevreji koji su bili u vojsci sa oficirskim činovima nisu se demobilisali, tako da se samo mali broj i nadalje deklarirao kao "Jevreji", a sasvim neznatan broj se učlanio u jevrejske opštine. Istovremeno, stvaranjem države Izrael i omogućavanjem iseljenja Jevreja, otvaraju se i mnogobrojne dileme pred malobrojnu preživelu jevrejsku zajednicu: da li ostati ovde gde su vekovima živeli i gde su grobovi njihovih predaka, gde su školovani, gde govore jezik istog naroda i gde su rodbinskim i prijateljskim vezama povezani sa nejevrejskom okolinom, ili pak poći u nepoznato?

Pored ovih dilema, mnoga egzistencijalna pitanja bila su od uticaja na donošenje odluke. Bilo je dosta Jevreja koji su verovali da je rešenje jevrejskog pitanja i pitanje vekovnog antisemitizma moguće rešiti samo u okviru socijalističkog društva. Oni su kategorično odbacili i pomisao na iseljenje u Izrael, pošto je ta država formirana u kapitalističkom svetu. S druge strane, bivši pripadnici cionističkog pokreta, koji su i pre rata govorili da je njihov cilj stvaranje jevrejske države, sada su jedino rešenje za budućnost jevrejskog naroda videli u iseljenju u državu Izrael, tako da su uticali na druge da donesu ovakvu odluku.

Možda je masovnijem odzivu za iseljenje doprinela odluka Vlade po kojoj svi Jevreji koji žele da se isele mogu to da učine. Posebna pogodnost je bila da mogu sa sobom da donesu pokretnu imovinu.

Što se tiče nepokretne imovine (kuće i stanovi), od nje su morali da se odreknu u korist države. Vlasnici ostale nepokretne imovine (industrijskih preduzeća ili zemlje) delili su sudbinu svih ostalih vlasnika takve imovine (nacionalizacija, agrarna reforma).

Sve do tada preživljene patnje doprinele su da su se Jevreji bez velikih teškoća odrekli svoje nepokretne imovine, a to su ovako obrazlagali: "Izgubili smo naše najdraže, što je bila naša najveća imovina." Odricanje od nepokretnosti nije u to vreme predstavljalo neki poseban problem koji bi uticao na donošenje odluke o iseljenju.

U periodu od 1948. do 1951. godine iz Jugoslavije se iselilo 6.954 Jevreja, što je praktično polovina preživelih.

Jevrejska tradicija i jevrejski identitet se uglavnom čuvao i negovao kroz život porodice. Pored porodice, od prvorazrednog značaja bilo je i članstvo u opštini. Dok su u ranijem periodu veće opštine imale svoje sinagoge, gde je pored rabina i drugih verskih službenika obavezno postojao i učitelj (tamo gde su postojale verske škole), odnosno veroučitelj koji je u redovnim državnim školama predavao veronauku, nakon rata, zbog smanjenog broja Jevreja, veliki deo ovih funkcija preuzele su na sebe opštine, tako da su one, pored svoje sadašnje delatnosti, kroz kulturni rad, zamenjivale mnoge funkcije učitelja.

Savez jevrejskih opština Jugoslavije ne samo da je koordinirao rad jevrejskih opština, već je usmeravao i organizovao, pre svega, kulturnu i obrazovnu delatnost.

Treba podvući da se rad jevrejskih opština i Saveza obavljao bez ikakvih teškoća. Potpuna autonomnost je očuvana. Organi vlasti nikad se nisu mešali u rad opština i Saveza, a nisu ni uticali na izbor rukovodstva.

Pored pune tolerancije vlasti pružena je i izvesna pomoć u raznim akcijama. Ovde se, pre svega, misli na podizanje spomenika jevrejskim žrtvama i pomoć u prolazu kroz Jugoslaviju Jevreja koji, nakon oslobođenja iz koncentracionih logora, nisu želeli da se vrate u zemlje odakle su upućeni u logore. Put za Izrael vodio je kroz Jugoslaviju.

U tom periodu vlasti su vrlo brzo reagovala na pojedine verbalne antisemitske ispade i strogo su primenjivale Zakon o zabrani nacionalne, rasne i verske mržnje.

V

Raspad SFR Jugoslavije i sadašnji položaj jevrejske zajednice sa posebnim osvrtom na pojave antisemitizma

Secesija Slovenije i Hrvatske i raspad Jugoslavije teško je pogodio već ionako malu jevrejsku zajednicu. Pripadnici jevrejske zajednice živeli su u svim republikama, govorili istim jezikom, bili povezani mnogobrojnim rođačkim vezama, te su teško doživeli okolnost da ih sada razdvajaju mnogobrojne granice. Savez jevrejskih opština Jugoslavije bio je vlasnik mnogobrojnih jevrejskih institucija koje su bile namenjene svim Jevrejima Jugoslavije.

To su, pre svega: dom staraca, letovalište, muzej sa istorijskim arhivom, zajednička izdavačka delatnost, zajedničko glasilo i tako dalje. Preko Saveza se realizovala veza sa međunarodnim jevrejskim organizacijama (Svetski jevrejski kongres, Evropski jevrejski kongres), kao i sa brojnim jevrejskim humanitarnim organizacijama u svetu, a pored toga i sa Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u Izraelu i Udruženjem jugoslovenskih Jevreja u SAD koji su, napominjem, jedinstvene organizacije svih Jevreja iz bivše Jugoslavije i danas tako funkcionišu. Nakon raspada SFR Jugoslavije, Savez jevrejskih opština Jugoslavije nastavio je rad, s tim što nijedna jevrejska organizacija u svetu nije dovela u pitanje kontinuitet njegovog rada i punopravno članstvo u tim organizacijama.

Kao što je već ukazano, Savez kao predstavnik jevrejske zajednice Jugoslavije, u odnosu na državne vlasti i u odnosu na druge organizacije, i nadalje razvija aktivnost na socijalnom, kulturnom i vaspitnom planu. Savez objavljuje svoj mesečni informativni bilten, "Jevrejski pregled", obavlja izdavačku delatnost (neprofitabilno), ima Jevrejski istorijski muzej i Arhiv. Sve ove delatnosti se samostalno finansiraju i to uglavnom zahvaljujući sponzorima iz inostranstva.

Pri Savezu je Rabinski ured sa Nadrabinom za Jugoslaviju, tako da on nesmetano obavlja versku delatnost (bogoslужenja u sinagogi, venčanja, sahrane), a sve u skladu sa verskim propisima i verskom tradicijom.

Sticaj okolnosti postavio je pred Savez i zadatke o kojima nikad nije ni razmišljao da će morati da ih obavlja. Naime, početkom ratnih operacija u Bosni i Hercegovini, Savez je vrlo aktivno učestvovao u evakuaciji Jevreja iz ratom zahvaćenih delova Bosne, pre svega iz Sarajeva. Tako je evakuisano i zbrinuto skoro hiljadu jevrejskih izbeglica. Ova akcija je uspešno izvršena u saradnji sa organima vlasti i uz nesebičnu finansijsku pomoć jevrejskih organizacija u svetu.

Jedan broj izbeglica se, nakon izvesnog zadržavanja u Beogradu, odnosno Jugoslaviji, iselio u Izrael ili u druge zemlje, dok je jedan broj izrazio želju da ostane u Srbiji. Svi troškovi evakuacije i zbrinjavanja izbeglica pali su na teret Saveza. Sredstva su, kao što je već rečeno, uglavnom obezbedile međunarodne jevrejske humanitarne organizacije. Znatan deo humanitarne pomoći, dobijen od ovih organizacija, Savez je ustupio ili još uvek ustupa Crvenom krstu, bolnicama, dečijim ustanovama, školama i svima kojima je pomoć potrebna. Mnogobrojne zahvalnice svedoče o tome.

Pojavom višepartijskog sistema u Jugoslaviji nastala je potreba da se definišu neki principi rukovođenja Savezom jevrejskih opština Jugoslavije, pored onog vekovnog principa da je jevrejska zajednica uvek lojalna državi u kojoj živi, a nikako režimima koji se obično menjaju.

Razmatrajući ovaj problem u svetlu višepartijskog sistema, konstatovano je da je građansko pravo svakog Jevrejina kao pojedinca i kao svakog građanina da pripada stranci za koju se opredelio. Međutim, po odluci Saveza, onaj Jevrejin koji je funkcioner bilo koje

stranke (pozicione ili opozicione) ne može da bude funkcioner Saveza jevrejskih opština. Tako savez jevrejskih opština Jugoslavije nastavlja svoju dugogodišnju tradiciju nepolitičke organizacije. Ovakav stav su zauzele i opštine u odnosu na svoje organe.

Jevrejska zajednica održava dobre i korektne odnose sa svim organima vlasti, od republičkih do saveznih. Dobri odnosi postoje i sa drugim verskim zajednicama, a naročito sa vrhom Srpske pravoslavne crkve.

Iz izloženog u ovom poglavlju proizilazi da jevrejska zajednica nema nekih većih problema što se tiče zakonskih propisa kojima se reguliše njen položaj i koji bi ugrozili njen opstanak i očuvanje etničkog identiteta.

Slobodno delovanje u svim oblastima - verskoj, kulturno-prosvetnoj, izdavačkoj, kao i održavanju redovnih veza sa jevrejskim zajednicama u svetu, nikada nisu bili dovedeni u pitanje od strane države.

S druge strane, od najviših državnih faktora (saveznih i republičkih) delatnost jevrejske zajednice nikad nije podvrgnuta kritici. Štaviše, u ličnim kontaktima držanje jevrejske zajednice i njenog rukovodstva ocenjeno je vrlo pozitivno.

Jevreji, i kao pojedinci i kao pripadnici naroda koji vekovima žive zajedno sa nejevrejima, a pre svega sa Srbima, ne mogu da se žale da je antisemitizam uzeo dublje korene, odnosno da je stekao "pravo građanstva" u ovoj sredini. Ovo su nepobitne činjenice.

Međutim, izvesni, možda na prvi pogled marginalni događaji, ukazuju da je nužno i u okviru ove teme posvetiti pažnju nekim pojavama antisemitizma.

Istina, ove pojave od strane nejevrejskog stanovništva ocenjuju se kao "beznačajne", ali iskustvo ukazuje da od na prvi pogled beznačajnih događaja mogu nastati tragične posledice.

Nisam slučajno u poglavlju II doslovno citirao deo rezolucije VI Kongresa Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, održanog pre 59 godina, a u vezi sa antisemitskim pojavama u Jugoslaviji. Na žalost, u to vreme šira javnost nije obraćala posebnu pažnju na ove pojave već ih je marginalizovala, kao što je i sada slučaj. Čast izuzecima, koji danas sagledavaju taj problem i jasno se suprotstavljaju ovim pojavama.

Ne želeći da nabrajam sve primere antisemitskih manifestacija, ukazaću samo na neke koji neverovatno podsećaju na događaje iz daleke 1936. godine.

Za "Protokole sionskih mudraca" je nepobitno dokazano da se radi o lažnom dokumentu i pamfletu koji je služilo kao osnova za širenje antisemitizma. Tako su svi antisemiti sveta, a posebno Hitler, koristili "Protokole" u svojoj antijevrejskoj kampanji. Knjiga izvesnog Popovskog, gde su 1984. objavljeni "Protokoli", iz ovih razloga je u bivšoj Jugoslaviji zabranjena.

Međutim, 1993. dolazi do reprint izdanja "Protokola...", koje je svojevremeno, za vreme nemačke okupacije, štampano u Beogradu i bilo namenjeno izložbi uperenoj protiv Jevreja.

Savez je podneo prijavu protiv izdavača ovog reprint izdanja. Ovde treba ukazati da Jevreji nisu nikada bili za zabrane knjiga i pisane reči, ali ovde se ne radi o autorskoj knjizi već o dokazanom falsifikatu, čiji je jedini cilj širenje nacionalne i verske mržnje, što je posebno potencirano predgovorom.

Istini za volju, ova publikacija se i nadalje, čak i na ulici prodaje, i koliko je meni poznato, do intervencije vlasti došlo je jedino kada je tekst "Protokola" objavljen u zvaničnom glasilu Srpske radikalne stranke "Velika Srbija".

Predsednik Srpskog rojalističkog pokreta, izvesni "vojvoda" Simiša Vučinić, daje preko radija 24. marta 1994. godine izjavu da treba "otimati imovinu Jevreja" i "da je Hitler dobro

mislio svom narodu, osim nekih ispada", a ovu i slične izjave ponovio je i kroz razne intervju u štampi. Savez je podneo više prijava Javnom tužilaštvu. Međutim, nije poznato šta je i da li je Javno tužilaštvo nešto preduzelo.

"Informativni bilten Srpske narodne obnove" iz Bijelog Polja objavljuje 1994. godine pod naslovom "Jevrejski bal vampira" skandalozan članak u kojem se Jevreji optužuju za sva zla ovoga sveta.

Navodim samo neke najkarakterističnije citate iz spomenutog članka: "Tim ubicama, lopovima, prevarantima, lutalicama, jevrejskoj žgadiji danas su u Evropi najveći saveznici muhamedanske smradne svinje i protestantski bolesni psi". Ili, dalje "... danas po udaljenim pravoslavnim i katoličkim provincijama otimaju, muče i kolju malu decu, prinoseći ih na ritualni žrtvenik - đavola. Isto tako po selima truju bunare i time zatiru mjesno stanovništvo.... Jevreji su inspiratori i tvorci Jasenovačkog logora... U svojim čudovišnim laboratorijama proizveli su i pustili u opticaj virus AIDS-a..." itd.

Iako Savez ne reaguje na svaki antijevrejski tekst, ovog puta smatrao je da je nužno ukazati ne samo vladi Crne Gore i saveznoj vladi već i Patrijarhu srpskom gospodinu Pavlu, jer se u ovom tekstu navodi da su Jevreji i "protiv Svete Crkve Hristove".

Njegova svetost Patrijarh reagovao je na ovaj članak i uputio pismo Savezu jevrejskih opština Jugoslavije, čiji je sadržaj objavljen u listu "Pravoslavlje", gde između ostalog piše:

"Mada smo u ovo nesretno vreme erupcije ovolike mržnje, nečoveštva, zločina i zločinaca, već navikli da očekujemo zlo sa svake strane, ali ovakve zlobe nije moglo da zamisli ono što je u nama još ima ljudskog. Zaista kao što je rečeno: Čovek je biće kome može i Bog da se obraduje, a od koga može i đavo da se zastidi. Pa još kada se jedna takva zloba predstavlja kao odbrana "svete Crkve Hristove, tj. pravoslavne i njenih vernika".

Dugačak i studiozan tekst pisma Njegova Svetost Patrijarh srpski završava ovim rečima:

"Smatramo da ovaj napad može samo da posluži i neprijateljima koji žele da se jevrejskom narodu i celom svetu srpski narod predstavi kao narod mržnje, zločinaca i neljudi.

Gospodine Predsedniče, Vama i Savezu i jevrejskim opštinama upućujem i sada izraze mog poštovanja."

Vlada Crne Gore izrazila je žaljenje zbog ovog teksta i podnela prijavu Javnom tužilaštvu. Ishod prijave nije poznat, osim što je pomenuti broj lista zabranjen. Međutim, isti je rasprodat još pre naše intervencije. Kako list nastavlja sa izlaženjem, to je, na promociji novog izdanja, crnogorski pesnik Ranko Jovović istakao da je "90% onoga što je onaj čovek napisao o Jevrejima istina" (radi se o tekstu "Jevrejski bal vampira").

Na žalost, još više zabrinjava članak objavljen u časopisu studenata Bogoslovskog fakulteta "Logos" (broj 1-4/94.), gde dva urednika lista, ne samo što opravdavaju izdavanje "Protokola", već iznose niz lažnih i apsurdnih optužbi u članku "Jevrejske igre iza kulisa svetske jevrejske pozornice".

Što je, na žalost, još tragičnije i žalosnije, u pomenutom članku se na još do sada nezabeležen način napadaju Njegova svetost patrijarh Pavle i episkop bački Irinej. Njima se u greh pripisuju i kontakti sa jevrejskom zajednicom i njihova osuda antisemitskih manifestacija.

Pored jednog broja reprint izdanja knjiga izdatih za vreme okupacije, kao što je, na primer, knjiga Milorada Mojića (generalnog sekretara predratnog "Zbora") pod naslovom "Srpski narod u kandžama Jevreja" ili Vase Pelagića "Vjerozakonsko učenje o Talmudu ili ogled o čivutskom poštenju", pojavio se i list "Nova iskra", koji Dimitrija Ljotića bezmalo proglašava za sveca. Istovremeno, sve je jača i izrazitija težnja ka rehabilitaciji Milana Nedića, predsednika kvislinške vlade Srbije i Dimitrija Ljotića, predsednika "Zbora", najekstremnijeg nemačkog kolaboratora, a pre rata nosioca najekstremnijeg antisemitizma u Jugoslaviji.

Istorija će dati ocene o njihovoj ulozi i delovanju pre i za vreme rata. Ulogu Nedića i njegovu vladavinu potrebno je objektivno razmotriti, imajući na umu da su policija i drugi organi ovog kolaboracioniste učestvovali u akciji protiv Jevreja 1941. i nadalje. Ne vidi se nikakav razlog, bar sa jevrejskog aspekta, za njegovu rehabilitaciju. Istine radi, ne može se ni tvrditi da su njegovi upravni organi ili policija bili neposredni izvršioc i masovnih ubistava Jevreja u Srbiji. Taj zadatak, kako sam već ukazao, izvršili su neposredno Nemci, ali je neosporno da je saradnja sa Nemcima bila vrlo intenzivna.

Što se tiče Dimitrija Ljotića, nema sumnje da su on i njegova stranka bili povezani sa nacistima i pre rata, da dolazak Nemaca nisu smatrali kao okupaciju i da progon Jevreja nisu tretirali kao "obavezu", jer su nacističkom ideologijom i mržnjom protiv Jevreja bili zadojeni još od dolaska Hitlera na vlast.

Tako, po mom mišljenju, postoji razlika kod ocenjivanja "nedićevaca" i "ljotićevaca". Međutim, za "amnestiranje" nema osnova.

Pored ovih izrazito antisemitskih manifestacija i istupanja, postoji jedna posebna oblast a to su pojedina javna glasila u kojima objavljeni tekstovi mogu doprineti stvaranju protujevrejskog raspoloženja u našoj sredini. Verujem da koreni za to jesu nedovoljna informisanost ili pak jednostrana informisanost.

Kroz jedan broj glasila, putem raznih napisa, provejava pogrešno uverenje da postoji jedinstveno svetsko mišljenje Jevreja, te da su jevrejske institucije i poznati jevrejski intelektualci "antisrpski" orijentisani, kao i da je uticaj Jevreja na formiranje politike vlade SAD značajan.

Mislim da se čini veoma malo napora u razjašnjenju ovog pitanja i na razbijanju ovih predubedenja, koja i te kako mogu uticati na zauzimanje stavova prema Jevrejima, a u krajnjoj liniji i na oživljavanje antisemitizma.

Da pođemo redom:

1. Zabluda je da postoji neki "jedinstveni jevrejski stav" o problemima ovog sveta, pa tako i o pitanju bivše Jugoslavije, pa prema tome i o pitanju Srba. Jedinstveni stav ne postoji ni o pitanju Izraela. Neki čak osporavaju opravdanost stvaranja jevrejske države. Možda jedinstveni stav postoji samo o pitanju odbrane jevrejstva u odnosu na antisemitizam.
2. Zvanična organizacija Jevreja u svetu (koji žive van Izraela) je Svetski jevrejski kongres (član ove organizacije od samog njenog osnivanja je i Savez jevrejskih opština Jugoslavije). Ukazujem da je stav Svetskog jevrejskog kongresa o pitanju događaja u Jugoslaviji, odnosno o pitanju Bosne jasan u oceni da se radi o međuetničkom ratu (a ne o agresiji Srbije), te da svi snose krivicu, a da Svetski jevrejski kongres ne može da stane na stranu ni jedne od zaraćenih strana.

Jedna od mnogobrojnih američkih jevrejskih organizacija je i takozvani "Američki jevrejski kongres", koji nije u članstvu Svetskog jevrejskog kongresa. Ova organizacija u principu uvek zauzima suprotne stavove od stavova Svetskog jevrejskog kongresa. Tako je slučaj i ovog puta o pitanju rata u Bosni, kao i o pitanju stava Svetskog jevrejskog kongresa u odnosu na Izrael.

3. Nije tačna ni konstatacija da svi jevrejski intelektualci zauzimaju stavove protiv Srba. Na žalost, o drugim, isto tako značajnim jevrejskim intelektualcima koji brane Srbe, manje se piše.

Istine radi ukazujem da u Izraelu (u štampi i na radiju) ima daleko više "prosrpskih" nego "antisrpskih" stavova. Prema jednoj izraelskoj analizi, u njihovoj štampi, na radiju i televiziji ima više napisa naklonjenih Srbima nego u ruskoj štampi.

4. Preterano se ističe uticaj Jevreja na politiku SAD. Pre svega, ni ovde nema jedinstvenog stava Jevreja, jer ne može ni biti jedinstvenog stava pošto je reč o narodu izrazi-

to individualističke prirode. Istina, među članovima američkog predstavničkog doma i Senata ima i Jevreja (ali oni ne zastupaju jevrejsku zajednicu već birače koji su ih birali ili stranke čiji su senatori ili predstavnici).

Međutim, i ovde ima preterivanja u našoj štampi. Od mnogih primera ukazujem samo na jedan, na prvi pogled bezazlen, ali vrlo karakterističan za stvaranje protivjevrejske atmosfere. Jedan dnevni list, (koji inače nije antisemitski orijentisan) objavljuje da su jevrejski senatori "svih njih 45" glasali za ukidanje embarga za izvoz oružja vladi u Sarajevu. Međutim, svakom laiku je jasno da od 100 senatora, ne mogu njih polovina da budu Jevreji. Na žalost, neki novinari ne mogu da napišu članak a da obavezno ne "prozovu" Jevreje, sa jednim ciljem da se stvara protujevrejska atmosfera u javnosti.

Opisujući u prethodnim poglavljima istorijat, razvoj i položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji, možda se mogao steći pogrešan utisak da su Jevreji u izvesnoj meri živeli izolovano od svoje nejevrejske sredine. Činjenice su drugačije.

Jevreji, kada su im uslovi dozvoljavali, ne samo što su delili sudbinu naroda već su vrlo aktivno učestvovali u svim oblastima javnog života, ne gubeći svoj jevrejski identitet.

Doprinos Jevreja srpskoj nauci i kulturi, naročito u oblasti književnosti, ne bih posebno isticao, jer je to opštepoznata činjenica. Isto tako je poznata značajna uloga koju su Jevreji odigrali u razvoju privrede.

Sadašnji položaj Jevreja u SR Jugoslaviji, u najkraćim crtama (što se uostalom vidi iz do sada iznetog) ogleda se u sledećem:

- 1) U 9 jevrejskih opština u Jugoslaviji učlanjeno je oko 3.000 Jevreja. Ovaj broj se smatra realnim, jer statistički podaci nisu slika stvarnog stanja.
- 2) Ne postoji ni jedan zakonski propis koji u bilo čemu diskriminiše Jevreje.
- 3) Verska delatnost slobodno se odvija.
- 4) Jevreji mogu slobodno da razvijaju sve one delatnosti koje imaju za cilj očuvanje njihovog identiteta.
- 5) U javnom životu (kulturi, nauci, politici itd.) mogu da učestvuju kao i većinski narod.
- 6) Potpuno su ravnopravni u privređivanju.
- 7) Slobodno i bez ikakvog ograničenja mogu održavati veze sa jevrejskim organizacijama u svetu i posebno sa Udruženjem Jevreja poreklom iz Jugoslavije u Izraelu, gde živi najveći broj Jevreja naših krajeva.
- 8) Jedino što zabrinjava Jevreje u Jugoslaviji su pojave izvešnih manifestacija antisemitizma u štampi, izdavačkoj delatnosti i u istupanju pojedinih ličnosti. Na žalost, reakcije na ove pojave su vrlo retke od strane organa vlasti, pojedinih organizacija ili srpskih intelektualaca.

Mišljenja sam da stav prema ovim negativnim pojavama u odnosu na Jevreje može da predstavlja neku vrstu "lakmus hartije" za odnos šire zajednice i vlasti prema nacionalnim manjinama i etničkim grupama.

Sa druge strane, sve što je pozitivno izneto u ovom izlaganju, a posebno nabrojano od 1. do 7. stava može da posluži kao pozitivno iskustvo u odnosu na manjine i etničke grupe, iako iskustva jedne tako relativno male i specifične zajednice možda i ne mogu da budu model za izučavanje i rešavanje problematike većih nacionalnih manjina ili etničkih grupa.

BIBLIOGRAFIJA

Za referat "Položaj jevrejske zajednice u Jugoslaviji", kao izvorni materijali korišćene su publikacije uglavnom u izdanju Saveza jevrejskih opština Jugoslavije ili drugih izdavača.

- 1) **Spomenica posvećena 50-ogodišnjici Saveza 1919 - 1969.**
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1969.
(Summary in English)
- 2) **Židovi na tlu Jugoslavije**
Izdavač: MTM - Zagreb, 1988.
- 3) Dr. Jaša Romano: **Jevreji Jugoslavije 1941 - 1945, žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata**
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980.
- 4) **The crimes of the Fascist occupants and their collaborators against Jews in Yugoslavia**
Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1957.
(tekst na engleskom i srpskohrvatskom jeziku)
- 5) Walter Manoschek: **Serbien ist Judenfrei**
Militarische Besatzungs-politik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42, (R. Oldenborug Verlag, München 1993.)
- 6). Novinski članci o aktuelnim antisemitskim pojavama u Jugoslaviji iz dokumentacije Saveza jevrejskih opština Jugoslavije

Aca Singer

President of the Association
of the Jewish Communities
of Yugoslavia

Report submitted at the **International
Conference on the Situation of
Minorities at the Serbian Academy
of Science and Art in Belgrade
on January 10, 1995**

Aca Singer

President of the Association
of the Jewish Communities
of Yugoslavia

Report submitted at the **International
Conference on the Situation of
Minorities at the Serbian Academy
of Science and Art in Belgrade
on January 10, 1995**

THE SITUATION OF THE JEWISH COMMUNITY IN YUGOSLAVIA

SUMMARY

Although small in numbers, the Jewish diaspora in Yugoslavia is very interesting. Based on written documents its roots can be traced all the way to the Medieval Serbia.

In recent history the legal legitimacy was given to the Jews of Belgrade in 1866. Their inclusion in all areas of social and political life developed slowly and reached its peak during the reign of Petar I Karadorđević when Jews took active part in all areas of commerce and culture.

Immediately after World War I the Association of Jewish Religious Communities was founded in the Kingdom of Yugoslavia. This organization presented the attitude that Jewishness was a religious and an ethnic whole. The appearance of anti-semitism coincided with the growth of nazism in Germany. The bearers of this campaign were the German Kulturbund, the Ljotić's „Zbor“, and later during the War, the puppet government headed by Milan Nedić. The reaction to this trend resulted in the growth of the Jewish national consciousness expressed in the Zionist movement.

World War II (1941-1945) represented the period of terrible Jewish suffering. In the Kingdom of Yugoslavia there were 82.242 Jews. In 1941. 67.248 were killed, and 14.994 survived. 81.76% out of the total of Jewish population was exterminated, and 85.74% in Serbia per se.

After World War II the renewal of Jewish communities came to effect, but due to Holocaust it was not possible to revive 85 out of 121 communities that existed before the War. Also, as a consequence of terrible experiences, the Jewish community divided: half of the survivals emigrated to Israel, and among the rest some did not wish to declare themselves as Jews.

In the period after the War the Jewish Communities and the Jewish Association performed freely in all activities, and they had full tolerance of the government.

The disintegration of SFR Yugoslavia hit hard the small Jewish community because of difficulties in communicating with relatives, and because of the impossibility to contact various institutions of the Association of Jewish Communities since they remained in different newly created states, which were easily accessible before the disintegration. The Association of Jewish Communities continued with its work after the disintegration of the country. Its membership in the Jewish world organizations and its continuity stayed unquestionable.

In the conditions of the multi-party system, the Association of the Jewish Communities continued to work as a non-political organization and to keep good relations with all institutions of the government as well as the other religious communities, especially with the high ranks of the Serbian Orthodox Church. The Jewish Communities' free activity and work has never been questioned. Anti-semitism has never taken deeper roots in this society and for centuries Jews have had friendly relations with non-Jews, i.e. Serbs. However, there have been some rare cases that lead to antisemitism today, which, as experience has taught us, should not be neglected. The public should be informed better about the attitude of Jewish organizations, publications and outstanding personalities in the world, especially regarding the question of former Yugoslavia, which, in turn, would negate certain malicious articles and statements. Also, the acts of anti-semitism should be reacted to more promptly.

In short, the present situation of Jews in SR Yugoslavia is reflected in the following:

1. Approximately 3.000 Jews are members of 9 Jewish Communities. This number is considered realistic since the statistic data does not give the real picture.
2. No legal regulation that discriminates Jews in any way is in existence.
3. Religious activities are freely performed.
4. Jews can develop freely all those activities that are aimed at the preservation of their identity.
5. In public life (cultural, scientific, political) they can participate just as the majority people.
6. They are completely equal in terms of income.
7. Freely and with no restrictions they can maintain connections with other Jewish organizations in the world, especially with the Association of the Jews whose origins are from Yugoslavia but who live in Israel, where most of the Jews from this part of the world have moved.
8. The only worry that the Jews of Yugoslavia have are certain manifestations of anti-semitism noticeable through press, some titles and statements of certain individuals. Unfortunately, reactions to such acts by the government institutions as well as by certain organizations and Serbian intellectual circles are very infrequent.

In my opinion, the general attitude towards these negative situations aimed at Jews might represent some kind of test for the larger community and the government towards national minorities and ethnic groups.

On the other hand, all that is presented in this report as being positive, - especially noted in points 1 to 7, - can serve as positive experience towards minorities and ethnic groups, although experiences of such as relatively small and specific community might hardly be a model for research and problem solving of larger national groups.

